

Ενδοοικογενειακή βία και παιδική κακοποίηση: Ένα ταξίδι προς την ψυχοπαθολογία

Νατάσσα Καραμολέγκου MSc
Αναπτυξιακή Ψυχολόγος

Το φαινόμενο της βίας στην οικογένεια αποτελεί ένα από τα πιο σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Με τον όρο 'ενδοοικογενειακή βία' εννοούμε το σωματικό, συναισθηματικό, ψυχολογικό, πνευματικό εξαναγκασμό και εκφοβισμό, τη βιαιοπραγία του ενός συζύγου προς τον άλλον, με σκοπό την απόκτηση ελέγχου και εξουσίας μέσα στην οικογένεια. Η ενδοοικογενειακή βία, όπως άλλωστε κάθε μορφή βίας, παραβιάζει την ελευθερία, την προσωπικότητα και την αξιοπρέπεια των μελών της.

Παρόλο που σε καταστάσεις ενδοοικογενειακής βίας τα αρχικά θύματα είναι οι γυναίκες, η πραγματικότητα αποδεικνύει ότι και τα παιδιά υποφέρουν επίσης, είτε ως μάρτυρες σε σκληρές βίας, είτε ως στόχοι- θύματα της βίας, ή και τα δύο. Διαπολιτιστικές μελέτες έχουν δείξει ότι η γυναικεία κακοποίηση κυριαρχεί σε όλους τους πολιτισμούς και συνήθως συνυπάρχει με την παιδική κακοποίηση.

Ένα παιδί θεωρείται **μάρτυρας** της ενδοοικογενειακής βίας όταν αυτή συμβαίνει παρουσία του ή όταν την παρακολουθεί από απόσταση και μπορεί να δει ή να ακούσει τα όσα συμβαίνουν.

Θύμα βίας μέσα στην οικογένεια θεωρείται το παιδί που κακοποιείται με διάφορους τρόπους ή παραμελείται από τον ένα ή και τους δύο γονείς του. Έρευνες δείχνουν ότι, το 50-70% των παιδιών, των οποίων η μητέρα κακοποιείται, είναι και τα ίδια θύματα σωματικής, ψυχολογικής ή σεξουαλικής κακοποίησης. Επίσης, οι κακοποιημένες γυναίκες διατρέχουν πολύ μεγάλο κίνδυνο να κακοποιήσουν και οι ίδιες τα παιδιά τους, σε σχέση με τις μητέρες που δεν κακοποιούνται από το σύζυγο.

Η παιδική ηλικία είναι μια περίοδος της ανθρώπινης εξέλιξης και πεδίο έντονου ενδιαφέροντος από τον επιστημονικό κόσμο, κυρίως λόγω των σταδίων ανάπτυξης και της βιολογικής ανωριμότητας των παιδιών. Ένα από τα κυριότερα ζητήματα στην έννοια της παιδικής ηλικίας είναι η εξάρτηση των παιδιών από τους ενήλικες, είτε αυτοί είναι οι γονείς τους, είτε άλλοι, και οι οποίοι θεωρούνται υπεύθυνοι για τη δημιουργία του περιβάλλοντος για το παιδί. Η έννοια της παιδικής ηλικίας είναι παγκόσμια και διαχρονική, ενώ οι αντιλήψεις για την παιδική ηλικία διαφέρουν καθώς πηγάζουν από διαφορετικές ιδέες και πολιτισμούς.

Η παιδική κακοποίηση όμως είναι παγκόσμιο φαινόμενο που παρατηρείται σε όλες τις κοινωνίες, ενώ οι μορφές της μπορεί να είναι η σωματική κακοποίηση, η σεξουαλική κακοποίηση, η συναισθηματική κακοποίηση και παραμέληση, η εγκατάλειψη, η παιδική εργασία, η οργανωμένη κακοποίηση (πορνογραφία και αγορά λευκής σάρκας), ενώ οι κύριοι εκμεταλλευτές των παιδιών είναι οι γονείς ή και άλλοι ενήλικες.

Ας δούμε όμως πρώτα πιο αναλυτικά τις μορφές της παιδικής κακοποίησης:

Σωματική κακοποίηση: σκοπό έχει να προκαλέσει σωματικό πόνο στο παιδί, όπως καψίματα, σπάσιμο οστών, μελανιές, πληγές, κλπ. Ο γονέας δηλαδή, δεν χρησιμοποιεί απλά τη μέθοδο της σωματικής τιμωρίας για να συνετίσει το ζωντανό παιδί του, κάτι επίσης κατακριτέο, αλλά επιδιώκει να προκαλέσει σωματικό πόνο στο παιδί, να το βασανίσει. Έχουμε εδώ την **απουσία ενσυναίσθησης** από τη μεριά του γονέα με το βασανισμό του παιδιού. Έρευνες που διεξάγονται ως προς την παιδική κακοποίηση φανερώνουν ότι οι γονείς που κακοποιούν σωματικά τα παιδιά τους έχουν χαμηλά επίπεδα ενσυναίσθησης. Και δυστυχώς, τα ερευνητικά δεδομένα έχουν επίσης δείξει ότι ένα σωματικά κακοποιημένο παιδί μπορεί μεγαλώνοντας να εμφανίσει κι αυτό περιορισμένη ενσυναίσθηση και αναλγησία στον πόνο και την αγωνία των άλλων ανθρώπων. Τα σωματικά κακοποιημένα παιδιά έχουν συνήθως διάσπαση της προσοχής, χαμηλή ανεκτικότητα στις δυσκολίες, έλλειψη παιδικού ενθουσιασμού, αρνητικό συναίσθημα και ανύπαρκτο αυτοέλεγχος. Στις μικρές ηλικίες (2-4 ετών) τα σωματικά κακοποιημένα παιδιά δείχνουν ανασφαλή προσκόλληση προς τη μητέρα τους, παρουσιάζουν προβλήματα στη γλωσσική, συναισθηματική και γνωστική τους ανάπτυξη, είναι επιθετικά και συμπεριφέρονται ανάρμοστα. Έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, κακή σχολική επίδοση, επαναλαμβάνουν τάξεις, αποβάλλονται συχνότερα από το σχολείο, είναι απείθαρχα και δυσκολεύονται να συγκεντρωθούν στο μάθημα. Στην εφηβεία διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο για κατάθλιψη με σκέψεις και απόπειρες αυτοκτονίας.

Λεκτική κακοποίηση: προσβολή της αξιοπρέπειας και προσωπικότητας του παιδιού με χρήση ανάρμοστης φρασεολογίας. Τα παιδιά που κακοποιούνται λεκτικά από τους γονείς τους γίνονται επιθετικά, παραβατικά, έχουν προβλήματα στις διαπροσωπικές τους σχέσεις και εμφανίζουν πολύ χαμηλή αυτοεκτίμηση. Ο συνδυασμός λεκτικής και σωματικής κακοποίησης κάνει τις συμπεριφορές αυτές εντονότερες. Από την πρόσφατη βιβλιογραφία φαίνεται ότι ο συνδυασμός εσκεμμένης σωματικής παραμέλησης και κακοποίησης και λεκτικής κακοποίησης έχει το μεγαλύτερο αντίκτυπο στα παιδιά, επηρεάζοντας κυρίως την ευχαρίστηση για τη ζωή και τις ελπίδες τους για το μέλλον. Η εσκεμμένη παραμέληση φαίνεται να είναι ο προάγγελος κάθε είδους κακοποίησης. Γενικά, τα κακοποιημένα παιδιά, και εδώ αναφέρομαι σε κάθε μορφή κακοποίησης, αισθάνονται ότι έχουν λιγότερους φίλους, παίζουν λιγότερο και έχουν αρνητική αντίληψη για τον εαυτό τους.

Ψυχολογική κακοποίηση: ο / οι γονείς βεβαιώνουν συνεχώς το παιδί ότι είναι ανάξιο, ελαττωματικό, μισητό, ανεπιθύμητο και επικίνδυνο. Τέτοιοι γονείς συνήθως απορρίπτουν και περιφρονούν το παιδί, το τρομοκρατούν, το απομονώνουν και αγνοούν ή και καταστρέφουν την κοινωνικοποίησή του. Παιδιά που έχουν κακοποιηθεί ψυχολογικά από τους γονείς τους, παρουσιάζουν ανεπανόρθωτη ζημιά στην ψυχολογική και γνωστική τους λειτουργία, έχουν κακή σχολική επίδοση, ενώ αναπτύσσουν υψηλά επίπεδα κατάθλιψης και άγχους, συχνά αυτοκτονικές σκέψεις και απόπειρες αυτοκτονίας στην εφηβεία, αυτοτραυματισμούς, επιθετικότητα, παραβατικότητα, εγκληματικότητα και έχουν κατεστραμμένη εικόνα του εαυτού τους.

Αναπτύσσουν συναισθήματα θλίψης και αντιλαμβάνονται τα αρνητικά γεγονότα της ζωής τους με το αίσθημα του απρόβλεπτου, το οποίο γεννά αυτό που ονομάζουμε ‘αβοηθησία’ και απόγνωση. Εξαιτίας αυτού, τα κακοποιημένα παιδιά δεν μπορούν να έχουν τον έλεγχο των καταστάσεων στη ζωή τους και αντιδρούν με τη **μαθημένη αβοηθησία**. Το μοντέλο της ‘μαθημένης αβοηθησίας’ ερμηνεύει την κατάθλιψη των γυναικών που προέρχονται από κακοποιητικό οικογενειακό περιβάλλον. Σύμφωνα με αυτό, τα κορίτσια που βλέπουν τις κακοποιημένες μητέρες τους σε κατάσταση αβοηθησίας και παραίτησης, λαμβάνουν το μήνυμα ότι οι γυναίκες είναι ανίκανες να πάρουν στα χέρια τους τον έλεγχο της ζωής τους. Αυτό τους δημιουργεί κατάθλιψη γιατί ταυτίζονται με τη μητέρα-θύμα. Τα αγόρια τείνουν να ταυτίζονται με τον πατέρα περισσότερο παρά με τη μητέρα αποφεύγοντας έτσι την κατάθλιψη ως ενήλικες.

Συχνά στα κακοποιημένα παιδιά παρατηρείται κακή σωματική υγεία με σωματικές ενοχλήσεις, αφύσικη αύξηση ή μείωση του βάρους, ενώ στην ενήλικη ζωή υπάρχει αυξημένος κίνδυνος θνησιμότητας. Φαίνεται ότι οι τραυματικές εμπειρίες της ψυχολογικής κακοποίησης στην παιδική ηλικία είναι τόσο έντονες που συνδέονται όχι μόνο με κατάθλιψη αλλά και με καρδιολογικές παθήσεις, κυρίως στο γυναικείο πληθυσμό. Τα αποτελέσματα πρόσφατης έρευνας που έγινε στην Αμερική, έδειξαν ότι η κατάθλιψη επηρεάζει στο διπλάσιο τις γυναίκες απ’ότι τους άντρες και ότι οι καρδιολογικές παθήσεις είναι συχνότερες στις γυναίκες σε σχέση με τους άντρες.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα σωματικής και ψυχολογικής κακοποίησης από τον πατέρα αποτελεί η περίπτωση του 8χρονου Νίκου. Ο πατέρας κακοποιούσε και τη μητέρα, ενώ την υποχρέωνε να μην ξοδεύει περισσότερα από 2 ευρώ την ημέρα, για γάλα και ψωμί μόνο. Η οικογένεια δεν είχε οικονομικά προβλήματα, απλά ο πατέρας ήθελε να ελέγχει τα πάντα. Αν η μητέρα αγόραζε κάτι παραπάνω για το παιδί, (γκοφρέτα), την χτυπούσε ανελέητα, τόσο γιατί δεν τον υπάκουσε, αλλά και γιατί έπαιρνε στο παιδί βλαβερά πράγματα. Ο Νίκος ήταν πάντοτε παρών στην κακοποίηση της μητέρας του και στο τέλος κακοποιούνταν κι εκείνος. Κάποια μέρα ο πατέρας πήγε να πάρει το Νίκο από το σχολείο και τον είδε να τρώει πατατάκια. Τον ξυλοκόπησε άγρια στη μέση του δρόμου και τον έσυρε από το πόδι μέχρι το σπίτι. Εκεί κλείδωσε μάνα και γιο και τους απαγόρευσε να βγαίνουν έξω. Η μητέρα κατάφερε να δραπετέψει μαζί με το Νίκο και πήγαν στο Νοσοκομείο, όπου ο Ιατροδικαστής διέγνωσε βαριά κακοποίηση. Η μητέρα απευθύνθηκε στην Υπηρεσία μας όπου βρέθηκε χώρος φιλοξενίας και για τους δυο τους. Με δικαστική απόφαση, ο πατέρας έχει το δικαίωμα να βλέπει το Νίκο 2 φορές την εβδομάδα, μέχρι να γίνει νέο δικαστήριο.

Αρχικά ο Νίκος δεν ήθελε να δει τον πατέρα του. Είχε πολύ άγχος και ήταν αμήχανος. Οι συνάδερφοι τον διαβεβαίωσαν ότι θα ήταν παρόντες στη συνάντηση και δε θα συνέβαινε τίποτα το κακό. Ο πατέρας ήρθε στη συνάντηση φορτωμένος δώρα για το Νίκο. Ο μικρός ήταν ψυχρός και το μόνο που τον ενδιέφερε ήταν να πάρει τα παιχνίδια. Απέφευγε την οπτική επαφή με τον πατέρα και το σώμα του ήταν άκαμπτο και σφιγμένο. Ο πατέρας ζητούσε επίμονα να τον αγκαλιάσει και ο Νίκος πήγαινε στην αγκαλιά του με τον ίδιο

άκαμπτο και σφιγμένο τρόπο. Ο πατέρας τον ρωτούσε το εξής ‘εσύ μ’ αγαπάς περισσότερο από όσο εγώ σ’ αγαπώ;’

Το ίδιο σκηνικό επαναλήφθηκε και στη δεύτερη συνάντηση. Ο πατέρας, όπως και την πρώτη φορά, έδειχνε υπερβολικά καλός και ευγενικός, αλλά τώρα ήταν πιο αυταρχικός και επικριτικός με τον Νίκο σε θέματα διατροφής. Ζητούσε διαβεβαιώσεις από το Νίκο ότι τον αγαπά και θα γυρίσει στο σπίτι. Ο Νίκος μας είπε ότι ο μόνος λόγος που δέχτηκε να δει τον πατέρα του ήταν για να του φέρει δώρα και κάποια πράγματα από το σπίτι. Νιώθει πολύ φοβισμένος αλλά δείχνει να έχει πιστέψει την αλλαγή συμπεριφοράς του πατέρα του. Ο πατέρας φρόντισε να δαλεάσει το Νίκο λέγοντάς του ότι του αγόρασε κομπιούτερ και το έχει στο σπίτι, και ότι θα του πάρει και άλλα πράγματα που θέλει. Βλέπουμε εδώ την ψυχολογική φόρτιση του παιδιού και την αμφιθυμία του, ίσως και τις ενοχές προς τον πατέρα του, ο οποίος έχει φροντίσει να είναι πολύ καλός, να κλαίει μπροστά στο παιδί, να ενδιαφέρεται και να το γεμίζει υποσχέσεις. Υπάρχει υπόνοια και για σεξουαλική παρενόχληση, καθώς ο τρόπος που χάιδευε και ακουμπούσε το παιδί παράπεμπε σε άλλα. Το θέμα είναι ότι ο Νίκος θα ερωτηθεί στο Δικαστήριο για το αν επιθυμεί να γυρίσει στο σπίτι και να ζει με τον πατέρα του. Σύμφωνα με έρευνες, τα παιδιά που καλούνται μπροστά στο δικαστή να καταθέσουν, παρουσιάζουν προβλήματα στη μνήμη τους, ξεχνούν τα γεγονότα γιατί έχουν πολύ υψηλά επίπεδα άγχους και νιώθουν ότι από την κατάθεσή τους θα κριθεί και η απόφαση του Δικαστή. Σε συνεδρία που είχα με το Νίκο, μου είπε ότι τον φοβάται πάρα πολύ και ήταν ιδιαίτερα μπερδεμένος. Τελικά είπε ότι μάλλον θέλει να είναι και με τον πατέρα του και είναι ενδιαφέρον να δούμε τι μου ζωγράφισε. Η ζωγραφική είναι ένας ασφαλής τρόπος έκφρασης και αξιολόγησης τραυματικών αναμνήσεων.

Παραμέληση: με τον όρο αυτό εννοούμε την ανεπαρκή φροντίδα του παιδιού, την αποτυχία των γονέων να καλύψουν τις βιοτικές και συναισθηματικές ανάγκες του παιδιού. Η παραμέληση δεν περιλαμβάνει την εσκεμμένη και κακόβουλη στέρηση των αναγκών του παιδιού, όρος που στη βιβλιογραφία αναφέρεται ως ‘**στερητική κακοποίηση**’ αλλά έχει τις ρίζες της στην αδιαφορία και την άγνοια των γονέων για τις ανάγκες και τις προτεραιότητες του παιδιού τους. Τέτοιοι γονείς δεν συνειδητοποιούν το κακό που κάνουν στο παιδί τους και επειδή έχουν πραγματική άγνοια για τις επιπτώσεις της στάσης τους προς το παιδί, δεν κάνουν καμία προσπάθεια αλλαγής, αλλά διαιωνίζουν αυτή την προβληματική κατάσταση. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα παραμέλησης, περιλαμβάνει μια νεαρή μητέρα που δεν έχει στήριξη από κανένα, χωρίς προηγούμενη εμπειρία φυσιολογικής οικογενειακής ζωής, η οποία προσπαθεί να μεγαλώσει πολλά παιδιά κάτω από αντίξοες κοινωνικές συνθήκες, αποδιοργανωμένη. Μέσα σε αυτή την κατάσταση, η μητέρα αδυνατεί να θρέψει και να ντύσει σωστά τα παιδιά της (σωματική παραμέληση), να τα πάει σταθερά στο σχολείο, και τελικά αποτυγχάνει να τους δώσει αγάπη και επαρκή προσοχή (συναισθηματική παραμέληση). Παιδιά που δεν βιώνουν την ψυχολογική και συναισθηματική διαθεσιμότητα της μητέρας τους, αλλά την απομάκρυνσή της και την αδιαφορία της, εκφράζονται με έντονο θυμό, δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν τις

καταστάσεις του περιβάλλοντός τους, είναι συνεχώς απαιτητικά και ανικανοποίητα και δείχνουν πολύ εξαρτημένα από τη μητέρα.

Η παραμέληση μπορεί επίσης να είναι αποτέλεσμα της αποτυχίας του παιδιού να εκφράσει στους γονείς του τις ανάγκες του, με το να είναι παθητικό και να μην απαιτεί την προσοχή. Έτσι περνάει απαρατήρητο, αγνοείται γίνεται αδιάφορο από τους γονείς του. Το παιδί που νιώθει εγκαταλελειμμένο πιστεύει ότι κανείς δεν το αγαπά και αντιδρά με απόσυρση, οπότε περνά όλο και πιο απαρατήρητο και αυξάνει έτσι τον κίνδυνο να παραμεληθεί ακόμη περισσότερο από τους γονείς του. Τα παραμελημένα παιδιά μεγαλώνοντας μπορεί να ζητήσουν την προσοχή και την αγάπη από άλλού, δημιουργώντας σχέσεις σεξουαλικής κατάχρησης. Το παράδειγμα της ταινίας 'Λολίτα' το κορίτσι που επιζητά σεξ λόγω της έλλειψης αγάπης, προσοχής και φροντίδας από το σπίτι της, εκφράζει επιτυχώς αυτή την άποψη.

Σεξουαλική παρενόχληση και κακοποίηση: σεξουαλική πράξη και εκμετάλλευση, υπονοούμενα, χάδια, κλπ. Θα αναφερθώ σε αυτό εκτενέστερα στη συνέχεια.

Τα παιδιά 'μάρτυρες' κακοποίησης.

Κάθε παιδί, ακόμη κι αν το ίδιο δεν κακοποιείται, υποφέρει εξαιτίας της κακοποίησης της μητέρας του, που ξεκινά ήδη πριν από τη γέννησή του και συμβαίνει και κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης της μητέρας του.

Ξεκινώντας από τη **βρεφική ηλικία**, τα μωρά επηρεάζονται ιδιαίτερα από τις αλληλεπιδράσεις των γονέων τους που εκδηλώνονται παρουσία τους. Κατά πόσο τα σημαντικά πρόσωπα στο περιβάλλον τους είναι σε συνεχή σύγκρουση ή σε αρμονία, αυτό θα επηρεάσει την αίσθηση ασφάλειας του βρέφους. Η χρόνια και συνεχής ένταση και η βία μεταξύ των γονέων σχετίζεται με την ανάπτυξη ψυχοπαθολογίας στα παιδιά. Το βρέφος αναστατώνεται όταν βλέπει τους γονείς του να συγκρούονται και εκφράζει έντονο άγχος. Καθώς η βασική ανάγκη προσκόλλησης με τη μητέρα του διαταράσσεται, το βρέφος υποφέρει. Ρουτίνες που αφορούν στο τάισμα και στον ύπνο, χάνουν τη σταθερότητά τους. Όταν η κακοποίηση μέσα στην οικογένεια είναι χρόνια και η σχέση μητέρας-βρέφους διαταράσσεται, το μωρό οδηγείται σε συναισθηματική αποστέρηση. Αναπτύσσει την αντίληψη ότι δεν υπάρχει η δυνατότητα να το φροντίσει κανείς, δεν μπορεί να εμπιστευτεί κανέναν και νιώθει ανάξιο για φροντίδα. Πολλά βρέφη αντιδρούν με συχνές αρρώστιες, έντονο κλάμα και διαταραχές στον ύπνο.

Στην **προσχολική ηλικία** τα παιδιά που ζουν σε κακοποιητικό οικογενειακό περιβάλλον παρουσιάζουν τις πιο έντονες αντιδράσεις άγχους και επιθετικότητας. Έχουν την τάση να

ερμηνεύουν τα γεγονότα σε σχέση με τον εαυτό τους. Καθώς δεν έχουν αναπτύξει ακόμη τη γνωστική ικανότητα να αξιολογούν τις καταστάσεις, εκφράζουν συναισθήματα ενοχής γιατί νιώθουν ότι αυτά ευθύνονται για τη σύγκρουση των γονέων τους. Τα παιδιά αυτά είναι συνήθως απομονωμένα από τους συνομηλίκους τους, έχουν σωματικές ενοχλήσεις (πονοκεφάλους, πόνους στην κοιλιά) και παρουσιάζουν εσωστρέφεια (κατάθλιψη) και εξωστρέφεια (επιθετικότητα) στις συναισθηματικές τους αντιδράσεις.

Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές των παιδιών-μαρτύρων κακοποίησης της μητέρας τους:

‘Νιώθω δυστυχία, μοναξιά και φοβάμαι. Θέλω να κλάψω. Πηγαίνω στο δωμάτιό και παρακαλώ να σταματήσουν’. ‘Θυμώνω. Άλλες φορές πηγαίνω στο δωμάτιό μου και άλλες φορές βλέπω τη μαμά μου που τρώει ξύλο από τον μπαμπά’.

Οι μητέρες περιγράφουν τις αντιδράσεις των παιδιών τους κάπως έτσι: ‘η κόρη μου αρνήθηκε να φύγει από το δωμάτιο όταν με χτύπησε ο σύζυγος. Ούρλιαζε και φώναζε ‘θα μείνω με τη μαμά’. Έκλαιγε και φώναζε στον πατέρα της ‘άσε τη μαμά μου ήσυχη’. Πολλές φορές κρεμόταν από το πόδι μου και προσπαθούσε να μας χωρίσει’.

‘Ο γιος μου ήταν πολύ αναστατωμένος. Ήταν τρομαγμένος, έκλαιγε και ήθελε να δει αν είμαι καλά’. Μερικά παιδιά, κυρίως τα μεγαλύτερα, προσπαθούν να βοηθήσουν τη μητέρα τους, όμως καταλήγουν να κακοποιούνται και τα ίδια.

Αυτά τα παιδιά ζουν σε περιβάλλον έντασης και συνεχούς φόβου και αισθάνονται ένα διαρκές άγχος αποχωρισμού, φοβούνται δηλαδή ότι η κακοποίηση της μητέρας τους θα είναι η αιτία απομάκρυνσής τους από τους γονείς τους και τα άλλα αγαπημένα τους πρόσωπα. Συχνά, αναλαμβάνουν ρόλο ενήλικα, φροντίζουν δηλαδή και προστατεύουν τη μητέρα τους. Έχουν επίσης αμφιθυμικά συναισθήματα προς τους γονείς τους. Από τη μια αισθάνονται αγάπη και από την άλλη θυμό, καθώς τους θεωρούν υπεύθυνους για την κατάσταση που ζουν. Συχνά προσπαθούν να επηρεάσουν τη συμπεριφορά του πατέρα με το να είναι τα ίδια καλά και υπάκουα. Επειδή όμως δεν τα καταφέρνουν τελικά απογοητεύονται, νιώθουν λύπη ή θυμό που δεν μπορούν να σταματήσουν τη βία.

Κατά τη **σχολική ηλικία** τα παιδιά μάρτυρες της κακοποίησης έχουν πια μάθει ότι η βία είναι ο πιο κατάλληλος τρόπος επίλυσης των διαφορών τους με τους άλλους. Έχουν χαμηλή σχολική επίδοση, μαθησιακά προβλήματα, αυξημένο άγχος, επιθετική συμπεριφορά, είναι φιλάσθενα, παρουσιάζουν ψυχοσωματικά προβλήματα (πονοκεφάλους, πόνους στην κοιλιά, άσθμα, έκζεμα, στομαχικές διαταραχές) και νιώθουν δυστυχία γιατί πιστεύουν ότι οι άλλοι δεν τα θέλουν και δεν τα αγαπούν.

Στην **εφηβεία** τα παιδιά παρουσιάζουν άγχος, κατάθλιψη και εχθρική συμπεριφορά. Η βία μεταξύ των γονέων, η υπερίσχυση του ενός γονέα και το φύλο του εφήβου, προμηνύουν σοβαρά προβλήματα ψυχοπαθολογίας, όπως παραπρωματικότητα, επιθετική συμπεριφορά, χρήση ουσιών και απόπειρες αυτοκτονίας. Πολλοί έφηβοι, έχοντας ήδη μάθει τη βία ως μοντέλο συμπεριφοράς, κακοποιούν τις μητέρες τους και τα αδέρφια τους, προκειμένου να χειριστούν το θυμό τους. Γενικά πιστεύουν ότι το θύμα ευθύνεται για την κακοποίησή του.

Διαφορές στο φύλο

Υπάρχουν διάφορες απόψεις σχετικά με το πως αντιδρούν τα παιδιά διαφορετικού φύλου στην παρακολούθηση κακοποίησης της μητέρας τους. Αναμένεται ότι τα αγόρια εκφράζονται με εξωστρέφεια, δηλ επιθετικότητα και προβλήματα συμπεριφοράς, ενώ τα κορίτσια με εσωστρέφεια, δηλ κατάθλιψη, απόσυρση και άγχος. Επίσης κάποιες μελέτες υποθέτουν ότι υπάρχει μια πιθανή αλληλεπίδραση μεταξύ της έντασης της βίας που το παιδί βλέπει και της προσαρμοστικότητάς του ως προς το φύλο. Σε χαμηλής έντασης βία, τα αγόρια γίνονται πιο επιθετικά ενώ τα κορίτσια πιο παθητικά. Σε υψηλής έντασης βία, συμβαίνει το αντίθετο. Γενικά, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια παρουσιάζουν και προβλήματα συμπεριφοράς, ενώ τα κορίτσια αντιδρούν συχνότερα με κατάθλιψη στην εφηβεία και στην ενήλικη ζωή.

Γιατί τα παιδιά- μάρτυρες της κακοποίησης της μητέρας τους διατρέχουν κίνδυνο ανάπτυξης ψυχοπαθολογίας;

Σε καταστάσεις ενδοοικογενειακής βίας, αυτό που συνήθως βλέπουν τα παιδιά είναι η κακοποίηση της μητέρας τους. Τα προβλήματα των παιδιών αυξάνονται από τη σφοδρότητα της γονεϊκής διαμάχης δημιουργώντας σοβαρά επακόλουθα στην προσαρμογή τους και στον ψυχισμό τους. Γενικά, το να είναι ένα παιδί μάρτυρας της κακοποίησης της μητέρας του και να λαμβάνει συχνά απειλές κατά της δικής του σωματικής ασφάλειας, συνθλίβει τη συναισθηματική του σταθερότητα, τραυματίζει τον ψυχισμό του και το οδηγεί στο αποκορύφωμα του τρόμου. Ο φόβος της βίας μπορεί να διαταράξει ή και να διακόψει την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, ενώ οι επιπτώσεις είναι εξουθενωτικές και μακροχρόνιες.

Μελέτες έχουν εξετάσει τις αντιδράσεις των παιδιών που έχουν παρακολουθήσει την κακοποίηση της μητέρας τους μέχρι θανάτου. Ζώντας κάτω από τη σκιά της φονικής απειλής, τα παιδιά αυτά παρουσιάζουν συμπτώματα μετατραυματικού στρες, όπως διαταραχή ύπνου, σοβαρό άγχος, φοβίες και ψυχαναγκαστική αναβίωση του γεγονότος στο παιχνίδι τους.

Είναι γεγονός ότι η ψυχική υγεία της μητέρας θα επηρεάσει την ψυχική υγεία των παιδιών της. Οι κακοποιημένες μητέρες έχουν συνήθως κατάθλιψη, είναι σωματικά άρρωστες και επιρρεπείς στις απόπειρες αυτοκτονίας. Επίσης λόγω της κατάστασής τους αδυνατούν να ασχοληθούν με τις ανάγκες και την φροντίδα των παιδιών τους.

Γιατί κακοποιείται ένα παιδί;

Η βία γεννά βία. Η ενδοοικογενειακή βία προωθεί το μοντέλο μάθησης της επιθετικότητας και πολλές φορές την αποδοχή μιας τέτοιας συμπεριφοράς μέσα στην οικογένεια. Οι γονείς, ενώ υποτίθεται ότι αγαπούν ο ένας τον άλλον, χρησιμοποιούν τη βία και μεταξύ τους και προς τα παιδιά τους για να επιλύσουν τις διαφορές τους. Όταν η

ενδοοικογενειακή βία δεν αποτελεί τυχαίο συμβάν αλλά μια επαναλαμβανόμενη συνηθισμένη κατάσταση, διδάσκει στα παιδιά την καταλληλότητα αυτής της συμπεριφοράς στο γονεϊκό ρόλο. Κομμάτια από τη συμπεριφορά των γονέων φαίνεται να μεταβιβάζονται και στις επόμενες γενιές, στην ενήλικη ζωή των παιδιών τους μέσα στο συζυγικό τους ρόλο. Γονείς που έχουν υπάρξει αυτόπτες μάρτυρες ή θύματα ενδοοικογενειακής βίας στα παιδικά τους χρόνια, έχουν τάση για βίαιη συμπεριφορά και δυσκολίες προσαρμογής στην οικογενειακή τους ζωή. Ως παιδιά είχαν προβληματική προσκόλληση με τη μητέρα τους και ανεπιτυχείς συναισθηματικές και υποστηρικτικές σχέσεις μέσα ή έξω από την οικογένειά τους. Μητέρες που ως παιδιά κακοποιούνταν από τους γονείς τους και συνεχίζουν το φαύλο κύκλο της κακοποίησης στα παιδιά τους, φαίνεται πως έχουν αποσυνδέσει τα συναισθήματά τους από τις αναμνήσεις της δικής τους κακοποίησης (Splitting).

Ο μηχανισμός της αποσύνδεσης παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για τη μεταβίβαση τις κακοποίησης στις επόμενες γενιές. Σύμφωνα με αυτό, οι μητέρες που ως παιδιά κακοποιούνταν από τους γονείς τους και τώρα κακοποιούν οι ίδιες τα παιδιά τους, εμφανίζουν υψηλά επίπεδα εξιδανίκευσης, ασυνέπειας και τάση φυγής στις περιγραφές της παιδικής τους ηλικίας. Ανακαλούν τη φροντίδα που έλαβαν ως παιδιά με τρόπο αποσπασματικό, κομματιασμένο και διακοπτόμενο. Αντίθετα, μητέρες που δεν αναπαράγουν την κακοποίηση στα παιδιά τους, έχουν πιο συγκροτημένη την εμπειρία της κακοποίησής τους και πιο σταθερή και ενοποιημένη εικόνα για τον εαυτό τους.

Αρκετές μελέτες υποστηρίζουν ότι η παιδική κακοποίηση είναι αποτέλεσμα ψυχικής ασθένειας του γονέα. Γονείς με σοβαρή ψύχωση και κατάθλιψη βρίσκονται σε υψηλό κίνδυνο να κακοποιήσουν τα παιδιά τους. Επίσης γονείς με παρορμητική προσωπικότητα, χαμηλή αυτοεκτίμηση και έλλειψη ενσυναίσθησης, που νιώθουν άσχημα με τον εαυτό τους, εξαιτίας των δικών τους τραυματικών παιδικών βιωμάτων, ή έχουν άκαμπτες και υπέρμετρες προσδοκίες σχετικά με τη συμπεριφορά των παιδιών τους, είναι πιθανόν να ασκήσουν βία. Η χρήση ναρκωτικών ουσιών και αλκοόλ είναι επίσης ένας παράγοντας που συμβάλει στην παιδική κακοποίηση. Γονείς χρήστες ή αλκοολικοί είναι συνήθως πιο βίαιοι. Η χρήση ουσιών διαταράσσει τη φυσιολογική ζωή της οικογένειας, τον γονεϊκό ρόλο και την φροντίδα των παιδιών. Επίσης κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, που δημιουργούν υψηλά επίπεδα στρες στους γονείς, σχετίζονται με όλους τους τύπους της κακοποίησης. Το χαμηλό εισόδημα, η ανεργία, οι κακές συνθήκες διαβίωσης, οι συχνές μετακινήσεις και το ανοργάνωτο νοικοκυριό, είναι κοινές καταστάσεις σε παιδική κακοποίηση.

Τα χαρακτηριστικά του παιδιού συχνά συμβάλλουν στην κακοποίησή του. Η θεωρία του ειδικού θύματος ερμηνεύει το φαινόμενο αυτό (Belsky,1993). Πρόωρα ή πολύ άρρωστα μωρά, παιδιά δύσκολα, υποτονικά, υπερκινητικά, ή παιδιά με σωματική ή νοητική αναπηρία, διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο να γίνουν στόχοι κακοποίησης. Αγόρια με σωματική ή νοητική ανικανότητα συχνά αντιμετωπίζουν κάθε είδος κακοποίησης σε σχέση με τα κορίτσια, που συνήθως η κακοποίησή τους είναι σεξουαλική. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι όλα τα παιδιά με προβλήματα θα κακοποιηθούν. Σύμφωνα με μελέτη του

Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού, ο κίνδυνος για παιδική κακοποίηση εστιάζεται στην προδιάθεση επικινδυνότητας του πατέρα, της μητέρας και του οικογενειακού περιβάλλοντος (Αγάθωνος-Γεωργοπούλου, Σκουμπουρδή, Σαραφίδου).

Μια άλλη, λιγότερο συνηθισμένη μορφή κακοποίησης είναι η **εμβρυακή**. Παρατηρείται σε μέλλουσες μητέρες που είτε πάσχουν από βαριά κατάθλιψη, είτε έχουν ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη και επιθυμούν να την διακόψουν. Δεν αναφέρομαι στις περιπτώσεις των γυναικών που επιλέγουν την άμβλωση για προσωπικούς και συνειδητούς λόγους, αλλά στις περιπτώσεις γυναικών που η εγκυμοσύνη τους γεννά έντονο συναίσθημα θυμού, είτε λόγω της κατάθλιψής τους, είτε λόγω σοβαρών προβλημάτων στη σχέση τους με το άλλο φύλο. Η εμβρυακή κακοποίηση εκφράζεται με προσπάθειες βίαιης αποβολής, άρνηση της εγκυμοσύνης, αμφιθυμικά συναισθήματα προς το έμβryo και κατάθλιψη. Αν τελικά το έμβryo καταφέρει να επιζήσει, η πιθανότητες να κακοποιηθεί από τη μητέρα, από την βρεφική κιόλας ηλικία, είναι πολύ μεγάλες. Σε πανελλαδική έρευνα που έγινε στην Ελλάδα την περασμένη δεκαετία (Αγάθωνος, Σταθακοπούλου, Adam, Νάκου), βρέθηκε ότι παιδιά που εισήχθησαν στο Νοσοκομείο με μελανιές, κατάγματα οστών και πληγές από μαχαίρι, χαρακτηρίζονταν από τις μητέρες τους ως δύσκολα παιδιά, με δύσκολη ή και ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη και δύσκολη γέννα. Αρκετά από αυτά τα παιδιά είχαν αποχωριστεί τις μητέρες τους από τους πρώτους μήνες της γέννησής τους. Οι οικογένειές τους χαρακτηρίζονταν πολυπροβληματικές και χαμηλού κοινωνικού επιπέδου. Όλοι οι γονείς είχαν παντρευτεί πολύ νέοι και πολλοί από αυτούς ήταν άνεργοι ή είχαν ευκαιριακή εργασία. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι γονείς ήταν κοινωνικά απομονωμένοι και είχαν φτωχές σχέσεις με τις δικές τους οικογένειες. Τόσο οι μητέρες όσο και οι πατέρες είχαν δυστυχισμένα παιδικά χρόνια, ενώ οι μητέρες αντιμετώπιζαν ψυχιατρικά προβλήματα.

Σεξουαλική κακοποίηση του παιδιού. Επιπτώσεις.

Η τιμωρία και ο αυταρχισμός προάγει τη βία. Κι αν η σωματική κακοποίηση στιγματίζει την παιδική προσωπικότητα, η άλλη μορφή κακοποίησης, η σεξουαλική, τραυματίζει ανεπανόρθωτα τον ψυχισμό του παιδιού.

Συνήθως συμβαίνει από τον πατέρα ή άλλα κοντινά πρόσωπα της οικογένειας, χωρίς απαραίτητα να προϋπάρχει σωματική κακοποίηση. Μελέτες υποστηρίζουν ότι η σωματική κακοποίηση της μητέρας σχετίζεται με τη σεξουαλική κακοποίηση του παιδιού. Πατέρες που έχουν κακοποιήσει σεξουαλικά τις κόρες τους δηλώνουν πως το μόνο κίνητρο για την πράξη τους ήταν η εκδίκηση της συζύγου τους.

Η σεξουαλική κακοποίηση από τον γονέα προκαλεί σοβαρότατες επιπτώσεις στην ψυχική υγεία του παιδιού γιατί:

τραυματίζει τη σεξουαλικότητά του, καθώς δημιουργεί λανθασμένες εντυπώσεις και υποθέσεις για τη σεξουαλική πράξη και συμπεριφορά γενικά.

Προδίδει την εμπιστοσύνη του για το ότι δικά του πρόσωπα νοιάζονται για αυτό και μπορούν να το προστατέψουν από κινδύνους.

Το στιγματίζει γιατί τι εξοστρακίζει, το κάνει να ντρέπεται και καταστρέφει τη θετική εικόνα του εαυτού του.

Το αποδυναμώνει, το κάνει να φοβάται και να νιώθει ματαιώση για την ικανότητά του να ξεφύγει ή να σταματήσει την κακοποίησή του, ή να ζητήσει βοήθεια από τους άλλους.

Τα πιο χαρακτηριστικά συμπτώματα ενός σεξουαλικά κακοποιημένου παιδιού είναι η **σεξιστική συμπεριφορά και το σύνδρομο του μετατραυματικού στρες**.

Το παιδί παίζει σεξιστικά με τις κούκλες του και τα παιχνίδια του, έχει προκλητική συμπεριφορά τόσο προς τους ενήλικες όσο και προς τους συνομηλίκους του και ακατάλληλη για την ηλικία του σεξουαλική γνώση. Παιδιά που είναι σεξουαλικά επιθετικά και αναπτύσσουν έντονη σεξουαλική συμπεριφορά μεγαλώνουν συνήθως σε οικογένειες που τουλάχιστον ο ένας γονέας κάνει χρήση ουσιών και έχει κακοποιηθεί σεξουαλικά. Τα ίδια έχουν κακοποιηθεί σεξουαλικά από τον γονέα, ενώ παιδιά ηλικίας κάτω των έξι ετών θεωρούν τη σεξουαλικά επιθετική συμπεριφορά τους ως μια φυσιολογική συμπεριφορά. Πολλά παιδιά παρουσιάζουν νυκτερινή ενούρηση και εγκόπριση, ως αποτέλεσμα της κακοποίησής τους.

Το μετατραυματικό στρες είναι μια διαταραχή που προκαλείται ύστερα από μια πολύ τραυματική εμπειρία που έζησε κανείς. Στην περίπτωση μας, η σεξουαλική κακοποίηση προκαλεί αναμφισβήτητα αυτή τη διαταραχή. Το μετατραυματικό στρες είναι μια ψυχολογική κατάσταση που μπορεί να παρουσιαστεί σε κάθε άτομο που είχε άμεση εμπειρία ή ήταν μάρτυρας σε καταστάσεις που είτε απείλησαν τη δική του ζωή, ή τη ζωή κάποιου άλλου, ή το τραυμάτισαν ψυχολογικά. Ο βιασμός και η σεξουαλική κακοποίηση ανήκουν στις καταστάσεις αυτές. Τα σεξουαλικά κακοποιημένα παιδιά που υποφέρουν από το μετατραυματικό στρες, συχνά ξαναζούν την τραυματική εμπειρία και έχουν φλας μπακ από το γεγονός, έχουν άγχος, απόσυρση, φοβίες, νυκτερινούς εφιάλτες, παλινδρόμηση, αναβίωση του ψυχοτραυματικού γεγονότος στο παιχνίδι, επιθετικότητα και υπερκινητικότητα. Πιο αναλυτικά:

Συναισθηματικές αντιδράσεις: παροδικά συναισθήματα σοκ, φόβου, θυμού, ενοχής, ντροπής, αδυναμίας, έλλειψης ελπίδας, συναισθηματικού μουνδιάσματος.

Διανοητικές αντιδράσεις: αυτοκατηγορία, ανησυχία, δυσκολία προσοχής και συγκέντρωσης, απώλεια μνήμης, ή ανεπιθύμητες αναμνήσεις.

Φυσικές αντιδράσεις: σωματική ένταση, κούραση, δυσκολία στον ύπνο, σωματικός πόνος, ταχυκαρδία, τάση για εμετό, αντίδραση φόβου στο παραμικρό.

Σοβαρός βαθμός άγχους: παράλυση από το φόβο, καταναγκαστικές ιδέες και εμμονές.

Σοβαρός βαθμός κατάθλιψης: παντελής έλλειψη ελπίδας, χαμηλή αυτοεκτίμηση.

Η διαταραχή του μετατραυματικού στρες διαρκεί από μερικές μέρες μέχρι και λίγες εβδομάδες, όμως πολλά άτομα μπορεί να αναπτύξουν ένα χρόνιο είδος διαταραχής που θα τους ταλαιπωρεί στη διάρκεια της ζωής τους. Τα σεξουαλικά κακοποιημένα παιδιά, έχοντας βιώσει το φόβο και το απρόβλεπτο στη ζωή τους έχουν πολύ μεγάλες πιθανότητες να αναπτύξουν χρόνια διαταραχή. Αν μάλιστα το περιβάλλον στο οποίο ζουν, τους προκαλεί το αίσθημα της ντροπής, της ενοχής και του μίσους ως προς τον εαυτό τους, τότε είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα το κουβαλούν ως τραύμα για την υπόλοιπη ζωή τους. Γυναίκες που έχουν υποστεί πολλαπλή σεξουαλική κακοποίηση και βιασμό στην παιδική τους ηλικία παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα ψυχοπαθολογίας και διαταραχή του μετατραυματικού στρες.

Στην εφηβεία, τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια, αναπτύσσεται κατάθλιψη, απόσυρση και παραπρωματικότητα, γίνεται χρήση ναρκωτικών ουσιών και αλκοόλ, προκειμένου οι έφηβοι να αποδράσουν από το πρόβλημα και να αντιμετωπίσουν τα επώδυνα συναισθήματά τους, συχνά προκαλούνται αυτοτραυματισμοί και δεν είναι λίγες οι φορές που κακοποιημένα παιδιά αποπειρώνται ακόμη και να αυτοκτονήσουν.

Θα αναφερθώ σε μια έρευνα που διεξήχθη το 1997 στο Παν/μιο του Texas για τη σεξουαλική κακοποίηση στην παιδική ηλικία και την εφηβεία. Σκοπός της έρευνας ήταν να περιγράψει τα συναισθήματα, την δυσλειτουργική οικογένεια και την επικίνδυνη συμπεριφορά των εφήβων που είχαν ανεπιθύμητες σεξουαλικές εμπειρίες (οποιοδήποτε είδος σεξουαλικού αγγίγματος το οποίο ήταν κακό, βίαιο και έκανε το θύμα να νιώσει άβολα) με έναν ή περισσότερους δράστες. Τα θύματα αντιδρούσαν με αυτοκατηγορία και καθυστερούσαν να αποκαλύψουν το γεγονός γιατί ένιωθαν ντροπή. Παιδιά και έφηβοι που είχαν υποστεί σεξουαλική κακοποίηση ή παρενόχληση με έναν ή περισσότερους δράστες, δυσκολεύονταν να το ξεπεράσουν ψυχολογικά εξαιτίας της έντονης ντροπής τους και της αυτομομφής για το γεγονός. Δεν είναι καθόλου σπάνιο τα παιδιά αυτά να θυματοποιούνται ξανά και ξανά από πολλούς δράστες.

Το σεξουαλικά κακοποιημένο παιδί διατρέχει τον κίνδυνο να κακοποιήσει ή και να βιάσει ως έφηβος ή νεαρός ενήλικας άλλα παιδιά, καθώς έχει αναπτύξει σοβαρή ψυχοπαθολογική συμπεριφορά από τη δική του κακοποίηση. Παράγοντες επικινδυνότητας για μετέπειτα κακοποίηση συνήθως εστιάζονται στη μητρική αποστέρηση, στην απουσία επίβλεψης και στην σεξουαλική κακοποίηση. Τα θύματα-δράστες έχουν παρακολουθήσει στα παιδικά τους χρόνια ενδοοικογενειακή βία. Γυναίκες που ως παιδιά είχαν κακοποιηθεί σεξουαλικά και μάλιστα είχαν υποστεί σεξουαλική πράξη, ξεκινούν τις σεξουαλικές σχέσεις από πολύ νωρίς, αντιμετωπίζουν εγκυμοσύνη στην εφηβεία, αλλάζουν συχνά σεξουαλικούς συντρόφους, δεν παίρνουν μέτρα προφύλαξης από πιθανές ασθένειες, και συχνά έχουν μια τουλάχιστον εμπειρία βιασμού στη ζωή τους. Αυτό συμβαίνει προφανώς επειδή το περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσαν ήταν κοινωνικά μειονεκτικό, δεν υπήρχε σταθερότητα μέσα στην οικογένεια, οι σχέσεις γονέων παιδιού ήταν διαταραγμένες ή και ανύπαρκτες, ενώ οι γονείς είχαν προβλήματα προσαρμογής.

Κάποια σεξουαλικά κακοποιημένα παιδιά φαίνεται αρχικά να μην παρουσιάζουν κανένα σύμπτωμα, ίσως γιατί τα μικρά παιδιά καταφέρνουν να καταπιέζουν τα συμπτώματά τους, ή επειδή, λόγω της ηλικίας τους, δεν έχουν καταφέρει να επεξεργαστούν γνωστικά αυτό που τους έχει συμβεί. Κάποια στιγμή όμως αναμένεται να εκδηλώσουν πολύ σοβαρά συμπτώματα.

Επίλογος

Τελικά είναι επιστημονικά στοιχειοθετημένο ότι τα ψυχολογικά αποθέματα ενός παιδιού θέτονται σε σκληρή δοκιμασία όταν ζει σε βίαιο οικογενειακό περιβάλλον, είτε ως μάρτυρας είτε ως θύμα της κακοποίησης. Και στις δυο περιπτώσεις το παιδί μπορεί να παρουσιάσει σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα τις επιπτώσεις της ενδοοικογενειακής βίας στα παιδιά, είναι καλό να λάβουμε υπόψη μας και άλλους παράγοντες, όπως την προσωπικότητα του παιδιού, την προσαρμοστικότητά του σε νέες καταστάσεις, την ιδιοσυγκρασία και την ευφυΐα του, την προσωπικότητα και τα χαρακτηριστικά του γονέα αλλά και παράγοντες που σχετίζονται με την ίδια την οικογένεια, την ποιότητα της σχέσης γονέα-παιδιού, τα πλαίσια κοινωνικής στήριξης, και ακόμη να προσδιορίσουμε την συχνότητα, την ένταση και το εύρος της κακοποίησης.

Το σίγουρο όμως είναι ότι η βία όχι μόνο αναπαράγει τη βία, αλλά χτίζει και δυστυχημένες παιδικές προσωπικότητες, φυλακίζει την ελευθερία και επιβάλλει τον φόβο στην ψυχή του παιδιού και αυριανού ενήλικα.